

DISCRIMINATION IN THE PAST AND IN THE PRESENT: PROTECTION OF THE SLAVE AS A WEAKER PARTY

LUCIE OBROVSKÁ

Masaryk University, Faculty of Law, Czech Republic

Abstract in original language

Autorka příspěvku se věnuje otázce právního postavení otroků v antickém Římě, jakož i v některých dalších tehdejších státech. V minulých letech konference prezentovala autorka příspěvky souvisejícími s otázkou autonomie vůle v římském systému, jakož i s otázkou srovnání právního postavení římského otroka s otrokem starověkého Řecka. Předkládaný příspěvek se zabývá problematikou diskriminace v římském právu a ochranou slabší strany právního vztahu jako kompenzace právní nerovnosti určitých skupin.

Key words in original language

Otok, otroctví, právo azylu, poručnictví, opatrovnictví.

Abstract

The author of this paper implements her research in the field of the legal position of the slaves in the ancient Rome and in some other ancient states. In the previous years of the conference she presented contribution concerned with autonomy of the will and the comparison of the legal position of the Rome and Greek slave. This paper deals with the problem of discrimination as well as with the protection of weaker party as demonstration of law-unequal compensation. One of the previous papers enlarged the topic of discrimination in Roman law, this year's paper concentrates on the questions connected to the law protection of disadvantaged groups.

Key words

Slave, slavery, right of asylum, custodianship, trusteeship.

A. Úvod: diskriminace v minulosti - otroci a jiné znevýhodněné skupiny

Pokud chceme postihnout nejvýznamnější projevy nerovnosti v kontextu právního vývoje starověkého Říma a dalších tehdejších států, jistě nestačí jmenovat jen právní postavení otroků, ačkoli je jisté, že kontrast práv prisuzovaných svobodným občanům versus otrokům je nejmarkantnější. Nerovnost se line právem osob v podstatě až do doby novověkých revolucí a francouzských ideálů o mj. právní rovnosti lidí. Do té doby je formální nerovnost mezi lidmi vnímána zcela přirozeně. Dalšími skupinami, které

jsou v nepoměru s plnoprávními občany té které země, jistě budou mimo otroků jim podobné skupiny – zajatci a cizinci obecně, dále koloni nebo nevolníci ve středověku, kterým se tu ale věnovat nebudeme¹, a v neposlední řadě ženy a děti, které ve starověku zdaleka nebyly tolik právem chráněny jako dnes.

Mezi těmito skupinami je zajímavé postavení cizinců, které ostatně nelze ani dnes nazvat zcela srovnatelné s postavením občana domovského státu (i dnes například platí jiný právní režim státních občanů, dále občanů států Evropské unie a států třetích). Ovšem kvalitativně lze pochopitelně mluvit o zásadních rozdílech. Jen zřídka se v historii objevuje pro cizince vůbec nějaká ochrana (viz níže). V neposlední řadě je zajímavé sledovat chování vůči zajatcům, z kterých se někdy rekrutují otroci, ne ovšem vždy. Tuto zajímavost můžeme sledovat u národů, jejichž právní památky zůstaly zachovány.

Pro specifčnost otrocké vrstvy obyvatelstva bude tato popsána blíže. Z hlediska toho, že otrokům jsou velmi blízko zajatci a cizinci obecně, uvedeme vždy postavení těchto skupin ve státech, kde jsou tyto informace známy. Dále separátně uvádíme postavení žen, případně dětí: zde ale nedohledáme u jednotlivých říší příliš mnoha informací. Slabší stranou v právním vztahu ale může být například také dlužník – a ty také nemůžeme pominout, zvláště pokud si specificky všímáme otroků a dluhy s tímto často souvisí.

B. Jednání vůči otrokům: Řím a jiné státy

Existovala vůbec nějaká právní ochrana otroků? A které právní prostředky sloužily v Římě k ochraně otroka? To je otázka, na kterou je velmi těžko odpovědět. Z pojetí otroka jako věci je jasné, že žádný ucelený koncept jeho ochrany neexistoval: je objektem, ne subjektem práva. Co můžeme uvést, jsou jednotlivé střípky právního řádu, které v důsledku otroka bránily, tj. zejména de facto, protože nelze u všech z nich dospět k závěru, že ipso iure bylo přijetím takového opatření prvotně sledováno lepší postavení otroka a jeho ochrana. Mezi tyto prvky bychom mohli rámcově zařadit:

Ochrana fyzické integrity otroka skrze legislativu

Legislativní ustanovení, která bránila nadměrné krutosti pána a jeho nelidskému počínání vůči otrokovi, byla přijímána ve větší míře až v době

¹ Více viz k postavení dalších znevýhodněných skupin in: Bubelová, K. ed.: *Ius romanum*, sborník příspěvků ze IV. Konference právních romanistů na téma *Diskriminace v římském právu*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2001, 121 s., ISBN 80-244-0582-2.

nastupujícího křesťanství. Gaius například poukazuje na to, že v době Antonia Pia není již dovoleno bezdůvodně zuřít nad svými otroky, rozuměj ubližovat jim. Podobně Lex Petronia z roku 12 po Kr. zakazuje vystavovat otroky boji s dravou zvěří. V době pozdního císařství se hledí téměř stejně jako na vraždu na zločin, kdy svobodný zabije cizího otroka. V době Antonia Pia platí totéž i pro otrokáře, který zabije svého otroka nebo ho dá někým zabít. Obdobných ustanovení nalezneme více, za všechny lze uvést například ustanovení z Codexu Theodosiana (IX, 12, 1), podle něhož pokud otrokář svého otroka ztýrá pruty nebo uvrhne do vězení, načež otrok zemře, nemusí se obávat postihu. Jiné jsou už následky takového jednání, pokud pán otroka například smrtelně uhodí holí, „pařáty dravé zvěře dá rozsápat jeho boky“, „nebo spálí údy rozžhaveným železem“.² V podobných případech se na otrokáře hledí jako na pachatele vraždy³.

Protektivní ustanovení v oblasti chování vůči otrokovi přitom nenalzáme jen v oblasti soukromého práva: ačkoli vůči otrokům platí v trestním řízení zostřené tresty a mučení se také uplatňuje, mj. v Digestech lze najít ustanovení, která otroka před nadměrným používáním mučení jako vyslyšací metody brání. Ulpianus⁴ uvádí, že mučení by mělo být proti otrokům použito jako krajní prostředek, v okamžiku, kdy je otrok obviněn či podezřelý ze spáchání trestného činu, a nezdá se, že by jiné důkazní prostředky pomohly objasnit stav, takže doznání otroka se jeví jako jediný možný způsob získání faktů.

Právo azylu

Právo azylu neboli možnost otroka „utéct se k sochám“ v určitých případech je opět opatřením proti krutosti pána, které ale neplatí jen pro otroka římského, ale například i athénské: otrok uteče od pána při nelidském

² Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, Nakladatelství ORAC, s. r. o.: Praha, 2004, s. 157. Zákonodárce zde nejspíše sleduje rozlišení jednání pána úmyslné, resp. nedbalostní – řečeno dnešní terminologií. Kvalitativně sice z dnešního pohledu není asi rozdílné, zda pán otroka trestá pruty či použije jiný tělesný trest, takže pro nás je uvedené rozlišení možná zvláštní. Ovšem v tehdejší době bylo trestání skrze důtky nebo bičování standardním trestem, který měl otroka pokárat, nikoli zabít. Rozlišení tedy je v našem pojetí nejspíš mírně bizarní, neboť uhození holí například může, ale stejně tak nemusí být vedeno úmyslem otroka zabít, nicméně spíše zde mělo jít o ochranu proti návalu prudké zuřivosti pána ve srovnání se „standardním“ potrestáním.

³ Inst. G. 1, 53, Inst. 1, 8, 2. Takové pravidlo zavedl císař Antonius Pius, ale protektivní ustanovení nalezneme také v době vlády Hadriana a dalších císařů.

⁴ D Ulp. 48, 8: "**Ad tormenta servorum ita demum veniri oportet, cum suspectus est reus et aliis argumentis ita probationi admovetur, ut sola confessio servorum deesse videatur**". Komentář k tomuto fragmentu viz in: Wiedemann, T.: Greek and Roman Slavery, Routledge: London, New York, 2005, s. 168.

počinání ke svatyni, k soše, a musí být dokonce někdy prodán: jde tedy o případ nuceného prodeje, jakéhosi vyvlastnění⁵. Uvedené nařídil císař Antonius Pius. To je právní opatření, které je nutno vnímat, podobně jako situace uvedené pod písmenem předcházejícím, jako naprosto zásadní zásah do vlastnické práva otrokáře ve prospěch otrokovy fyzické integrity. Takovýmto zásadním zásahem do integrity by mohlo být například porušení zákazu kastrovat otroky. Podle Ulpiana doktor, který takovou operaci provedl, podstupoval hrdelní trest.⁶

Otrokář jako ručitel

Dále je podstatné jmenovat způsob jakési druhotné ochrany skrze právní konstrukci, že otrok je jen nástrojem vůle pána. To znamená, že pokud spáchal škodu otrok, platí ji pán. S jistotou zde mluvit o účelu ochrany otroka by bylo troufalé: protože otrok není vnímán jako bytost jednající sama za sebe, pokud nabude majetek nebo prospěch, je to zase pro pána. Z uvedeného důvodu logicky pán ručí za delikty otroka: to je součást uvedené právní konstrukce.

Peculium

Mimořádně podstatným se stává pro většinu otroků možnost vytvořit, nechat rozrůstat a konečně se případně nechat vykoupit skrze peculium, tj. určitý souhrn majetku, úrody. Rozhodnutí o možnosti vzniku a rozrůstání peculia, jako obdoby majetku svobodných, záležela ale vždy na pánovi. Jde o institut mimořádně zajímavý z pohledu právního hodnocení: v praxi fungoval zcela běžně, ale formálně mu neodpovídalo žádné právo otroka jej vytvořit a uchovat. Neboť ačkoli jej právní prameny zmiňují (v Digestech je mu věnována celá řada fragmentů) mnohokrát, nejvýznamnější reflexe existence této části majetku ve správě otroka je ta, že je zcela na libovůli pána, jestli povolí otrokovi, aby peculium měl. A ani tehdy, pokud otrok několik let například střeďá na to, aby jej pán za částku naspořenou propustil, nemá otrok právní nárok na ono propuštění či ponechání majetku.

Institut propuštění

Z pohledu života a právního postavení otroků jde pochopitelně o institut z nejvýznamnějších, kdy se z otroka stává tzv. libertin neboli propuštěnec.

⁵ D 1, 6, 2.: Této problematice se zevrubně věnuje v monografii R. Gamauf. Gamauf, R.: *Ad statum licet confugere*, Untersuchungen zum Asylrecht im römischen Prinzipat, Wiener Studien zu Geschichte, Recht und Gesellschaft, Frankfurt am M., 1999, 257 s.

⁶ D 48, 8, 4, 2.

S vývojem říše se zmnožují možnosti propouštění⁷, která povoluje praetor, otrocký statut tak zaniká. Tento institut je ovšem mezi uvedená opatření zaveden s pochybnostmi: nejde o právní institut, který by chránil slabší stranu v tom smyslu, že by jí zkvalitnil pozici v právním vztahu: jde o institut, který prostě otrocký stav ruší úplně. V posledních staletích republiky může otrok dokonce uplatňovat propuštění proti svému vlastnímu pánovi na soudě – v tzv. extraordinárním řízení. Jinak ovšem nicméně platí, že *cum servo nulla actio est*, tj. otrok nemůže žalovat a nemůže být žalován. Jednotlivé způsoby propouštění zde rozebírat nebudeme vzhledem k účelu příspěvku, tj. podání přehledu o tom, v čem tkví právní ochrana znevýhodněné skupiny otroků.

Na okraj je ještě vhodné uvést, že někteří autoři i v propuštění otroka vidí vypočítavost pánovu. Pán nejedná například podle J. Česky altruisticky, když otroka propouští: většinou za *peculium*, které otrok těžko udržoval a rozvíjel, se vykoupí na svobodu. Takže pán má z jeho propuštění prospěch. Navíc nelze zapomenout, že bývalý otrok – nyní *libertin* – je pánu zavázán, odvádí mu část úrody například.⁸

Ochrana otroka jako předmětu vlastnického práva

Podobně jako v Palestině a jiných starověkých státech, také v antickém Římě je otrok právně chráněn jako majetková hodnota. To v důsledku znamená, že když je poškozen, je pánovi vyplacena určitá částka tím, kdo škodu (zranění otroka například) způsobil. Toto samozřejmě není opatření na uvědomění si lidskosti otroka (podobné částky, jako při zabití otroka, byly vypláceny například za neúmyslné zabití zvířete), ale v důsledku právně je možné i uvedenou zásadu kvalifikovat jako ochranu jeho integrity.

Lex Poetelia

Uvedený předpis, vydaný roku 326 př. Kr., je zásadním ve vývoji druhů otroctví. Je znám svými právními důsledky, tj. zrušením možnosti zotročení dlužníka. Z pohledu právní pozice otroků jde jistě o významný zákon: zotročení pro dlužní situaci do té doby svobodného občana je mimořádně nehumánní formou zajištění dluhů. Samozřejmě i z Říma známe institut dlužního otroctví. Na první pohled se může tento typ otroctví jevit v kontextu tehdejší doby jako poměrně relevantní.

Zde je ovšem pochopitelně nejprve potřeba přistoupit na premisu, že v popisované době je standardem rozdělení obyvatelstva na svobodné a

⁷ Ovšem pokud jde o počty propouštěných otroků, objevují se restriktivní právní předpisy, které určují například, kolik může jeden otrokář pustit současně otroků apod.

⁸ Češka, J: Příspěvek k poznání životních podmínek římských otroků v prvních dvou stoletích principátu, Filosofická fakulta, UJEP Brno, 1957, s. 23.

otroky, neboli porovnáme „klasické“ způsoby vzniku otroctví (narození z otrokyně, válečné zajetí apod.) s těmito, níže popsány. Například *capitis deminutio maxima* u pachatelů násilných trestných činů a následný otrocký status zvaný *servitus poenae*⁹, podobně jako u zrádce nebo válečného zajatce, se jeví jako pochopitelnější než u osud dítěte, jehož pater z titulu svého postavení prodá do otroctví. Navíc ne vždy se dlužník ocitá v dlužích nebo insolvenci vlastním přičiněním. Právo tehdejšího světa vychází z premisy jakéhosi osobního ručení, tj. nemá-li dlužník, čím by zaplatil, odpracuje si dluh vlastní prací, vlastní svobodou.

Uvedený zákon je tedy svým druhem opatřením, který chrání slabší stranu ve vztahu. Dlužní otroctví zakotvuje pochopitelně i Zákon dvanácti tabulí. Ostatně proti dlužníkům je tento zákon velmi tvrdý, stanovuje pro ně drsné tresty, a zejména v případě, že nezaplatí dluh, jsou opět zotročeni, nebo dokonce mohou být věřitelem zabiti (deska III, 4-10). Zákon dvanácti tabulí zná ale i jiné způsoby vzniku otroctví, které jsou poměrně specifické: podle desky II., 5 pokud je zloděj přistižen při činu, bude „jako otrok“ předán okradenému (za podmínky, že je přistižen při činu)¹⁰.

Contubernium

Tento typ otrocké obdoby manželství také velmi závisel na vůli pána. Již ze skutečnosti, že existuje pro formu soužití dvou otroků oficiální pojem, lze dovodit, že jistou reflexi a ochranu toto soužití mělo, ale vždy je takové hodnocení relativní: pokud pán nesouhlasil s tím, že otrok bude mít „manželku“, hrozil otrokovi trest. Podobně známe i výraz pro děti otroků, tzv. *vernae*, které byly součástí majetku pána. Nicméně doklady o tom, že i rodina otroka byla právně chráněna, přináší např. *Codex Theodosianus* (II, 25, 1). Podle tohoto ustanovení má být dělení vlastnictví na císařských pozemcích děláno vždy tak, aby u každého vlastníka zůstalo pokrevní příbuzenství otroků pohromadě. „Vždyť kdo by snesl, aby byly oddělovány děti od rodičů, sestry od bratrů a manželky od mužů? Proto ti, kteří nyní odloučili otroky a rozebrali si je pod různé pravomoce, ať jsou nuceni je spojit dohromady...“¹¹ Dále z ustanovení dokonce plyne, že proti podobnému jednání vlastníků otroků byly podávány i stížnosti, tj. otrok – objekt práva – je zde najednou popisován jako subjekt procesního úkonu.

Zásada favor libertatis

⁹ Takovýmto trestem byla v době císařství například stížena žena, která žila s cizím otrokem.

¹⁰ Klíma, J.: Nejstarší zákony lidstva, Chammurapi a jeho předchůdci, Academia : Praha, 1979, 382 s.

¹¹ Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, Nakladatelství ORAC, s. r. o.: Praha, 2004, s. 151.

Jako dílejší prostředek ochrany otroků lze také jmenovat právní ustanovení tohoto typu: status dítěte se určuje podle statusu matky – pokud by během těhotenství matka byla byt' na jediný den svobodnou, bude dítě také svobodné (jde o jednu ze základních výkladových zásad). Mohli bychom tvrdit, že jde o ustanovení tzv. favor libertatis, tj. upřednostňující v případě pochyb status svobodného člověka, ne otroka. Také některá další dílejší ustanovení otroka chrání: například určitá oprávnění v rámci soukromého práva, podle nichž vidíme, že mezi otroky byly velké rozdíly – například servus publicus, tedy otrok vlastněný nikoli soukromou osobou, mohl pořídít testamentem o polovině svého majetku. Tak jako v předchozím bodě se nám tu tedy otrok objevuje jako původce určitého právního úkonu.

Původní koncepce patriarchálního otroka

Tento postřeh uvádíme až na konci, neboť nejde ani o jednotlivé právní ustanovení, ani o zásadu. Skutečností přesto zůstává, že původní otrok ve starém královském Římě má zcela jinou pozici než pozdější otrok: je na něj hleděno jako téměř na člena rodiny, nikoli bezcennou věc. Klasické otroctví ale už těchto víceméně neprávých, morálních norem nedbá. To nejspíše nelze kategorizovat jako právní - procesní ochranu slabší strany vztahu, neboť nemá konkrétní zakotvení. Přesto na závěr tuto okolnost jmenujeme, neboť rozdíl v jednání většiny otrokářů vůči otrokům byla v porovnání těchto dvou historických období skutečně rozdílná. O tom svědčí i taková okolnost, kdy Josef Tureček, pojednávající o částečné subjektivitě otroka, uvádí prvky této kvazisubjektivitě v různých dobách¹², nebo když, popisující koncepci starořímské rodiny, uvádí, že „i když měli nižší postavení, náleželi k rodině otroci.“¹³ Z toho je patrné, že postavení otroka se v průběhu vývoje státu zásadně mění, neboť místo v rodině později otroka vůbec nemá. Uvedený vývoj v nahlížení na otroky přitom není typický jen pro Řím. Stanislav Balík, stejně jako jeho syn stejného jména, kteří se věnují právním dějinám v různých koutech světa, uvádějí, že obdobnou tendenci vykazují také východní despotie, kde v raných vývojových fázích má otrok standardně rodinu i majetek.¹⁴

Přesto je potřeba zmínit také názor opačný. J. Češka ve své kandidátské disertační práci uvádí, že k názoru o původním lepším postavením otroků je potřeba přistupovat kriticky: podle jeho mínění nešlo ani tak o koncept doby, jako spíše o jednání jednotlivých majitelů otroků. Češka zdůrazňuje,

¹² Tureček, J. a kol.: Světové dějiny státu a práva ve starověku, Orbis: Praha, 1963, s. 262.

¹³ Tamtéž, s. 269.

¹⁴ Balík, S., Balík, S.: Právní dějiny evropských zemí a USA, Aleš Čeněk: Plzeň, 2005, s. 25.

že spíš lze sledovat rozdílné zacházení s otroky ve velkých domácnostech a v relativně chudších rodinách, kde si otroků více vážili.¹⁵

C. Hebrejský otrok

Jaké je ve srovnání právě uvedených prvků ochrany otroků s otroky jiných států? Například u Židů je chápání otroctví trochu odlišné, než známe z římské říše¹⁶. Tóra a Starý zákon obecně hovoří o otrocích ve více aspektech. Předně je potřeba si uvědomit, že události, o nichž se píše v Genesis a Exodu, souvisí také úzce s otroctvím. Otroky jsou zde ale sami Izraelité, protože v egyptském zajetí, z něhož je vyvedl Moše (Mojžíš), se stávají buď nevolníky, nebo otroky¹⁷.

Židé předně nesmějí zotročit samotného příslušníka vlastního národa. Za tento čin Bible stanovuje přísné tresty. Podle knihy Deuteronomia¹⁸, tzn. Páté knihy Mojžíšovy, stihne trest smrti toho, kdo protiprávně zotročí nebo prodá Izraelitu. Toto ustanovení je ještě zdůrazněno tím, že jakýkoli otrok, který je izraelského původu, musí být o sabatickém roce propuštěn na svobodu, dokonce s odpovídajícím hmotným zabezpečením¹⁹. Tento rok logicky nemohl být fixní: počítal se vždy individuálně, od počátku právního vztahu - zde tedy od nástupu do otroctví. Obdobný význam měl ale tento symbolický rok také například pro odpouštění dluhů²⁰. Propouštění otroků v sabatickém roce je také symbolem: nechává se odpočinout také půda a všichni, kdo na ní pracují. A také v sobotu otroci vždy odpočívali.

Z Exodu²¹ se dovídáme, že pokud někdo uhodí svého otroka, který následkem zemře, musí být pomstěn, ovšem pokud vydrží ještě den nebo

¹⁵ Češka, J: Příspěvek k poznání životních podmínek římských otroků v prvních dvou stoletích principátu, Filosofická fakulta, UJEP Brno, 1957, s. 5.

¹⁶ Jedním z těchto významů je význam podřízenosti lidu panovníkovi. Podobně tak výraz pro králova pobočníka je tentýž jako pro otroka. Více viz Bič, J.: Palestina od pravěku ke křesťanství, díl I. Země a lid, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká: Praha 1948, s. 298.

¹⁷ Dokonce hned v prvním příkazu Desatera (Ex 20, Dt 5), který je příkazem monoteismu, se praví, že židovský Bůh je Bohem, který vyvedl národ z „egyptské země, domu otroctví.“

¹⁸ Dt 24, 7.

¹⁹ Ex 23. Někteří ale přesto chtěli zůstat v moci pána: to svědčí o dobrých podmínkách, které jim pán připravil. V opačném případě by přece přehali na svobodu velmi rádi.

²⁰ Bič, J.: Palestina od pravěku ke křesťanství, díl II. Náboženství a kult, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká: Praha 1948 s. 168, resp. 169.

²¹ Ex, 21, 20 http://www.biblenet.cz/app/bible/Exod/chapter/21?__fsk=-910928366

dva, nebude pomstěn (je to zvláštní rozlišení- druhý případ, kdy poškozený otrok přežívá ještě následující dny, počítá totiž s premisou, že otrok je pachatelův majetek). Nejspíš je tomu tak proto, že vlastně je potrestán už tím, že si zničil vlastní majetek – připravil se o možnost pracovní síly. To je také jistým způsobem ochrany toho, kdo je v právním vztahu slabší stranou – majitel by měl teoreticky být motivován k tomu, aby otroka nezabíjel. Jde o velmi zajímavé ustanovení, zejména pokud si uvědomíme, jaký rys právní ochrany otroka jsme sledovali u otázky postavení římského otroka. Ustanovení pod bodem prvním u popisu římského otroka bychom mohli totiž srovnat s právě uvedeným. Podobně pokud majitel otrokovi vyrazí zub nebo oko, musí jej propustit na svobodu. Dále víme, že pokud byl otrok propouštěn na svobodu a pán věděl, že nic nemá, neměl „ho pustit prázdného“.²²

Rozdíly mezi izraelským a římským otrokem jsou patrné: zejména v soukromých aspektech je možné je dobře sledovat. Pokud jde například o dědění, platí, že děti izraelských otroků jsou dokonce oprávněny dědit po pánovi, pokud tento je adoptuje. Izraelci také nakupují otroky jiných národností, ale mají se k nim chovat jako k jinému členu domácnosti (tento stav připomíná podobu raného otroctví v Římě). Například se mohou, podobně jako svobodní lidé, zúčastňovat náboženských liturgií, případně jsou také známy prvky jejich subjektivity. Mezi ty patří zmíněná možnost dědit nebo dokonce pojmout dceru pána za manželku.

Také v trestním právu je patrná vyšší míra humánnosti, ačkoli pochopitelně jsou rozdíly mezi způsobením škody svobodnému člověku a otrokovi. I tato opatření trestního práva známe přitom z Bible. Pokud například Izraelec způsobí jinému svobodnému tělesnou újmu, uplatní se zásada talio – odvěta, kterou známe i z Říma. Pokud obdobnou škodu způsobí svobodný otrokovi, znamená to pro otroka propuštění na svobodu, které je pánovi zákonem uloženo.²³ Sexuální trestné činy jsou trestány přísně: dokonce sexuální styk s otrokyní svého blízkého příbuzného je trestán smrtí.

D. Zajatci a cizinci

Do jisté míry v těchto historických obdobích splývá vrstva zajatců a otroků. Právě ze zajatců se často rekrutují otroci. Pokud jde nicméně o obecné jednání vůči cizincům, již ve starověku je znám institut azylu, tj. jakési formy ochrany, právně – politického opatření vůči příslušníkovi cizího národa. Účelem je poskytnout možnost pobytu zvláště za situace, kdy tomuto cizinci hrozí v jeho státě stíhání. Proto je pochopitelně možnost poskytnutí azylu vnímána jeho domovským státem jako nevlídný akt.

²² Bič, J.: *Palestina od pravěku ke křesťanství*, díl II. *Náboženství a kult*, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká: Praha 1948, s. 211.

²³ Ex 21, 23, 24, 25.

Ovšem pokud je stát státem slabším, nic s touto nabízenou možností nemá šanci udělat. Pravdou ale je, že již v prvních některých smlouvách se objevují závazky k tomu, že nebude poskytován²⁴.

Pokud bychom obecně měli postihnout jednání vůči cizincům, nenajdeme jednotnou politiku. Níže jsou uvedeny přístupy některých států. Obecně lze konstatovat, že jsou společnosti, v rámci kterých je cizinec prostě vždy nepřítelem, jindy také nazýván barbaram, jakoby osoba mimo zákon. Jinde je postaven zcela na roveň vlastním občanům státu – tak jak tomu bylo v Indii. Fyzické nakládání se zajatci bylo také rozdílné, například Asyřané se vyžívali v krutosti, jinde platí naopak povinnost slušnosti. Vždy však velmi záleželo na tom, jestli se národ vzdal nebo bojoval za každou cenu až do konce. Obecně proto lze říct, že v situaci, kdy město muselo být dobyt zbraněmi, vždy pak následovalo vyplnění a posílání obyvatelstva do otroctví.

Pokud jde o postavení otroků v rámci islámského světa ve středověku, je pro něj typické, že ačkoli země arabského světa²⁵ hrály zásadní úlohu v získávání, využívání a prodeji otroků, prameny o této skutečnosti často mlčí. Samotné islámské právo vedle vztahu člověka k Bohu vnímá jako druhou zásadní rovinu vztah lidí navzájem. V zásadních morálních normách se, přes uvedené historické reálie, objevuje příkaz k nutnosti pomáhat „ubohým“.²⁶ Naproti tomu překvapivě málo je otroků ve středověké Arménii²⁷, tito jsou zde získáváni zejména skrze války, případně pro dluhy. To je způsob, který známe z mnoha tehdejších států. Překvapivě ani v Mongolsku, tradičně výbojně říši, nehrají otroci počtem významnou úlohu.²⁸ Otroci zde náleží jen těm nejvýznamnějším vrstvám společnosti a jsou získáváni poněkud zajímavě – v mezikmenových válkách. Ve srovnání s tímto se silně otrokářská pravidla vytváří již velmi záhy v Africe.²⁹

Další srovnání nabízí ve své monografii Nejstarší prameny mezinárodního práva Vladimír Paul. Podle pramenů zde uvedených například nebyla

²⁴ Paul, V.: Nejstarší prameny mezinárodního práva, Academia: Praha, 1996, s. 264.

²⁵ K této otázce a vývoji otroctví v následujících obdobích viz více v Obrovská, L.: Otroctví včera a dnes, , VIA IURIS -Bulletin pro právo ve veřejném zájmu, Brno : Public Interest Lawyers Association (PILA, 10., 2, 1 web site s. ISSN 1802-4351. 2008).

²⁶ Balík, S., Balík, S.: Právní dějiny mimoevropských civilizací. Právní dějiny mimoevropských zemí, Aleš Čeněk: Dobrá Voda, 2003, s. 101.

²⁷ Tamtéž, s. 106.

²⁸ Tamtéž, s. 114.

²⁹ Tamtéž, s. 125.

typická krutost vůči otrokům v raném egyptském státě. Pokud došlo k povstání, pátralo se sice usilovně po těch, kdo jej vedli, podobně jako po těch, kdo způsobili válku, ale ve vztahu k otrokům není pro Egypt typická zbytečná krutost. Pokud jde ale o samotné chování vůči otrokům v Egyptě, výslovně platil zákaz prodeje zdejších domorodých rolníků do otroctví. Podle papyru, na kterém se zachovaly zlomky různých výnosů Ptolemaia II., „a tak ani v budoucnosti nesmí být nikomu za žádných okolností dovoleno koupit zdejšího svobodného člověka nebo dát sama sebe do zástavy.“³⁰ Ti, kdo se boje zúčastnili, byli odvečeni do Egypta, „aby si odpykali své jako zajatci nebo otroci.“³¹ Nebyli nicméně, jak už naznačeno, tak krutí jako třeba Asyřané, pro něž byla krutost typická.

To pro Chetity byla válka, ve srovnání s Egyptany, naprosto přirozenou. V chetitské politice není válka prostředkem zacíleným jen na krveprolití, demonstraci moci, plenění. Je prostředkem získávání prospěchu.³² Jednání s obyvateli dobytých měst nebo větších území, a to není typické jen pro chetitské výboje, ale také pro řadu jiných tehdejších národů, vždy záviselo na tom, jestli se obyvatelstvo vzdalo hned, bez boje, nebo naopak bojovalo do posledního okamžiku. Je jasné, že větší pomstu si dobyté město vysloužilo, pokud se nechtělo vzdát hned. Pokud se Chetitě museli uchýlit k dobytí města zbraněmi, tradičně město vyplenili a vypálili a lidi pak odvěkli na území říše. Zde byli zotročeni – byli rozděleni mezi hodnostáře. Zde ale nebyli předmětem týrání nebo jiných krutostí.

Z dějin Mezopotámie lze uvést, že mezi nejkrutější národy, které v této oblasti v některé době vládly, bychom měli zařadit již zmiňované Asyřany. Například ve srovnání s Chetity je potřeba uvést, že pro Asyřany je hlavním cílem hromadění zajatců. Pokud bylo město vypleněno, muži dobytého území byli zabiti, ženy a děti byly odvečeny a zotročeny. Pro Asyřany je zacházení s otroky prostředkem k vyjádření nelidskosti: nadměrná krutost je zde typická – a to např. stahování kůže zaživa, upalování apod. Salmanassar, jeden z významných panovníků žijící ve 13. stol. př. Kr., se například chvástá, že nechal oslepit 13 000 zajatců³³ – pomsta je zde vedena vůči všemu obyvatelstvu, což je zvláštní, protože například Egypt vždy nechá jen popravít vůdce boje. Aššurbanipal se podobně chlubil, že nechal zajatcům stáhnout kůži, kterou pak rozvěsil po městě – jako symbol vítězství.

Zajímavé poznatky máme také z území starověké Palestiny. Pro Izraelity bylo typické nejednotné jednání vůči obyvatelstvu dobytého území, jakož i

³⁰ Schäfer, P.: Dějiny Židů v antice od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu., 28.

³¹ Paul, V.: Nejstarší prameny mezinárodního práva, Academia: Praha, 1996, s. 45.

³² Tamtéž, s. 100.

³³ Tamtéž, s. 150.

vůči jednotlivým zajatcům: často nechali zajatce shodit ze skály, v Bibli ale nejednou nalezneme příkaz zacházet s cizími národy, a se zajatými, humánně. Jednoznačně nejvýznamnějším historicko – právním pramenem zde je Bible. Je nikoli jen nábožensky významnou: u Židů nelze historickou realitu vnímat odděleně od vnímání náboženství, kterým je tento národ v době starověku prochnut mnohem více, než je tomu u ostatních národů. Bible nám tak dává, podobně jako Korán, přehled o postavení žen například, ale také o vztahu k cizincům a k postavení otroků. Bible také dokládá, že nejen standardním cizincům byl poskytován azyl (tj. opatření na ochranu slabší strany, kterou jinak vždy cizinec ve vztahu je), ale že si jej navzájem poskytovali i panovníci.

Bible je také cenným dokladem jednání vůči zajatcům nebo otrokům. Například 2. kniha Jozue (Jozue 2, 9)³⁴ uvádí příběh obyvatelů Gibeónu, kteří, vydávajíc se za posly, vymysleli na Jozueho a jeho izraelské muže lest, když před něj přišli a předstírajíc strach, se mnu představili jako jeho otroci, s nimiž má Jozue uzavřít smlouvu. Ten je tedy nenechal pobít, a to ani dokonce tehdy, kdy se dověděl o jejich lsti (Jozue 2, 9, 20) – opět se zde ukazuje síla příkazu Hospodina, protože Jozue vysvětluje celé izraelské pospolitosti, proč je nemůže zabít, přestože lhali. Zde tedy spatřujeme, že ochranou slabší strany může u Izraelitů být také prostý, leč pro víru naprosto zásadní slib Hospodinovi.

Pokud bychom měli srovnávat jednání obyvatel starověké Indie s jinými národy, sledujeme, že se chovali mnohem humánněji. Pokud byl zajat komбатant, tedy dnešními slovy příslušník ozbrojených sil, mělo s ním být nakládáno jako se zajatcem –civilistou.³⁵ To je pozoruhodné ustanovení, protože v pozdějších obdobích tradičně platí, že komбатant se vystavuje svým postavením vyššímu riziku a obvykle právo chrání spíše civilisty. Ohledně nakládání se zajatci – nevojáky stanoví indické zvykové právo toliko, že nesmějí být zabiti.³⁶ Dokonce je-li sjednán mír, mají být propuštěni. Ale ani otrokům se nemá vést v době zotročení zbytečně špatně a příkaz humánnosti je stanoven také pro způsob válčení: mají být používány pouze nástroje, které nezpůsobují zbytečné utrpení.

Čínští dobyvatelé používají jiného zacházení: otroci – zajatci mohou být usmrceni, nebo případně zmrzačeni, pouze ve vztahu ke starým lidem má být zachována jistá humánnost, což je typické pro východoasijské národy. Má být „ušetřen ten, kdo má šedý vlas“.³⁷

³⁴ http://www.biblenet.cz/app/bible/Josh/chapter/9?__fsk=1758520971

³⁵ Paul, V.: Nejstarší prameny mezinárodního práva, Academia: Praha, 1996, s. 214.

³⁶ Tamtéž, s. 215.

³⁷ Tamtéž, s. 248.

E. Ochrana žen a dětí

Další tradičně znevýhodněnou skupinou tradičně byly ženy. Jestliže dnes řada politických hnutí prosazuje prostřednictvím afirmativních opatření zajištění rovných příležitostí pro ženy, pochopitelně nelze tyto záležitosti vůbec srovnávat s minulými staletími. V historii velmi zřídka nalezneme instituty práva, které by skupinu žen chránily. I v obdobích následujících po starověku spíše nacházíme diskutabilní ustanovení, která spíše v důsledku ženě ublížila, nikoli ji bránila. Z dnešního pohledu emancipačně by snad mohlo působit ustanovení středověkého mongolského práva, které zavedl Temüdzin³⁸, podle něhož za situace, kdy muž z jakéhokoli důvodu (můžeme snad domyslet zejména důvody zdravotní) nemohl při mobilizaci nastoupit, musela žena – jeho manželka nastoupit do boje místo něj. Nemohla –li žena, nebo žádnou neměl, nastoupila na její místo jakákoli jiná žena z jeho jurty – najít, jestli jurta je rodina. Toto pravidlo jistě ale nesledovalo zrovnoprávnění žen: bylo prostě vedeno nutností boje pro expanzivní důvody.

Exodus, který jsme uváděli jako příklad pramene právních ustanovení chránících otroky, také nabízí určitou ochranu žen, a to jak svobodných, tak otrokyň, a dále také zčásti dětí –pokud tedy pomineme právní důsledky neúcty vůči rodičům: podle jednoho z ustanovení pokud dítě uhodí matku nebo otce, musí zemřít. Ovšem rodiče nejsou nejspíše v právním vztahu stranou slabší, ačkoli pravdou je, že zmíněné důsledky porušení morálního ustanovení úcty k rodičům spíše míří na situace, kdy jsou rodiče již postaršího věku.

Zpět ale k ochraně žen. Jinde jsme uváděli, že ochranným ustanovením pro samotné Hebrejce byl příkaz propustit je o sabatickém roce. Podle Exodu (21, 3) pokud měl otrok ženu, tato vždy musela být propuštěna s ním. Podle následujícího ustanovení to již nicméně neplatí za situace, kdy tato otrokyně, kterou dal pán svému otrokovi, porodila děti: v takovém případě již zůstala u majitele včetně těchto dětí. Exodus povoluje dokonce prodat vlastní dceru do otroctví³⁹, ovšem pokud se znelíbí tomu, kdo ji pojme za družku, musí jí být umožněno vykoupení. Ani v římském právu ochrana dětí bohužel velkého zastání nemá. Říman může v podstatě bez omezení prodávat svoje děti do otroctví (v Římě se tak stávalo pravidelně, nikoli pro nehumánnost římských rodičů, ale z finančních důvodů, aby rodič uživil ostatní děti).⁴⁰

³⁸ Tamtéž, s. 117.

³⁹ Ex 21, 7 a násl.

⁴⁰ Více k postavení dětí otroků viz Hermann – Otto, E.: *Sklavenkinder im Römischen Reich*, s. 172 – 186, in: Jones, H. a kol.: *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 3. série, Service de publications des Facultes universitaires, Bruxelles, 2004.

V závěru lze ještě připomenout specifický institut, který byl spojen s právním postavením ženy v římském právu. Podobně jako tomu bylo například u šilenců nebo nedospělců, také žena byla shledávána za jaksi neoprávněnou za sebe jednat. Pokud tedy například v rámci dědického řízení přišla k majetku, nespravovala jej ona, ale její poručník. Tomuto institutu říkáme tutela mulierum, neboť šlo specificky o poručenství nad ženami. Velkým otazníkem zůstává, jestli tutelu můžeme nazývat opatřením ochrany slabší strany. V pohledu římskoprávní teorie asi ano, ovšem za předchozí právní premisy, která právě uvrhla ženu do onoho slabšího postavení. Skutečností je, ženu za slabší stvoření chápe nejen římské právo, ale také významní řeční filozofové.

Také v Palestině sledujeme spíše prvky, které jsou pro ženu potupné, ne že by ji chránily. Například pokud žena zjistí, že je neplodná, je to pro ni velké selhání. Proto může, ale nemusí některou ze svých otrokyň přenechat manželovi, aby mu dala děti. Ovšem tento způsob vnímat jako ochranu je poměrně bizarní. Sice právo tehdejších Izraelitů jej tímto chápe, neboť jinak by si pán kteroukoli otrokyni své ženy mohl dle libovůle vzít – takto může pohlavně žít jen s těmi otrokyněmi, které jsou v jeho, nikoli manželčině vlastnictví⁴¹. Výslovně je doložena podřazenost manželky muži: „neplnoleté děti podléhají otci právě tak jako podléhá manželka muži“⁴². Takže opět sledujeme podobný koncept rodinně-právních vztahů jako v Římě. Ze skupiny otroků je pak specifické postavení žen – otrokyň. Otrokyň je, jak jsme uvedli, souložnicí pána. Ale zákon na ni pamatuje také ochranným ustanovením - pán totiž otrokyni nemohl prodat. Obecně pak požívaly stejné ochrany i práva jako jeho ostatní ženy. „Nepojal-li pán otrokyni za ženu sám, měl ji dáti synovi... nebo dopustit, aby byla vyplacena.“⁴³

F. Závěr

Pokud uvažujeme právem znevýhodněné, diskriminované skupiny ve starověkém světě, jako nejvýraznější z nich se vždy bude jevit skupina otroků. Jejich popření lidství je patrné snad ze všech právních systémů tehdejších říší a jiných státních útvarů, a když ne z nich, dovídáme se z historických pramenů o nehumánním faktickém nakládání s otroky. Jestliže prvním typem státu je Řím, poměrně zásadní nesoulad mezi právními opatřeními a postavením de facto vykazují prameny pocházející se starověké Palestiny. Zásadní výjimku v tomto smyslu tvoří snad pouze společnost starověké Indie, která, soudě podle dochovaných pramenů, upřednostňuje na tehdejší dobu velmi humánní, morální příkaz nakládání jak s otroky, tak zejména s cizinci.

⁴¹ Bič, J.: *Palestina od pravěku ke křesťanství*, díl I. Země a lid, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká: Praha 1948, s. 157.

⁴² Tamtéž, 309.

⁴³ Tamtéž, s. 210.

Pokud jde o ostatní tehdejší státy, je patrné, že zajetí nepřátel ve válce se podle uvážení stává buď získáním nových otroků, nebo případně možností deklarovat své vojenské úspěchy mírou krutosti použité na těchto nebohých zajatcích. Takovou nebývalou krutostí je například pověstná Asýrie, Čína, ale i jiné státy. V tomto smyslu platí jak pro uvedenou skupinu zajatců, tak cizinců obecně, ale také o otrocích a dalších znevýhodněných skupinách, že ochranu skrze právo můžeme nalézt v těchto státech velmi sporadicky. Navíc u otroků, jak je uvedeno výše, nacházíme-li určité právní ustanovení, které v důsledku může otroka, resp. jeho fyzickou integritu chránit, je to téměř vždy vedlejším účinkem opatření, jehož účel je zcela jiný, nikoli protektivní.

Příspěvek neměl být snahou o popis všech aspektů právní ochrany všech znevýhodněných skupin. Snaží se jednak sledovat případnou ochranu otroků (a to zejména v komparaci otroka římského a hebrejského), ochranu zajatců a cizinců obecně a dále také ochranu žen. Pokud jde o římský právní systém, lze ovšem nalézt ochranu žen a potažmo dětí jen velmi sporadicky.

Literature:

- Balík, S., Balík, S.: Právní dějiny mimoevropských zemí, Aleš Čeněk: Dobrá Voda, 2003, 182 s., ISBN 8086473252.
- Balík, S., Balík, S.: Právní dějiny evropských zemí a USA, Aleš Čeněk: Plzeň, 2005, 247 s., ISBN 8086898202.
- Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva. Pyramida, Praha 1981, 507 s.
- Bič, M.: Palestina od pravěku ke křesťanství, díl I. Země a lid, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká: Praha 1948, 462 s.
- Bič, J.: Palestina od pravěku ke křesťanství, díl II. Náboženství a kult, Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká: Praha 1948, 462 s.
- Bubelová, K. ed.: Ius romanum, sborník příspěvků ze IV. Konference právních romanistů na téma Diskriminace v římském právu., Univerzita Palackého v Olomouci: Olomouc, 2001, 121 s., ISBN 80-244-0582-2.
- Cvetler, J., Klíma, J.: Stát a právo předřímských společností, Universita J. E. Purkyně: Brno, 1971, 102 s.

- Češka, J.: Příspěvek k poznání životních podmínek římských otroků v prvních dvou stoletích principátu, Filosofická fakulta, UJEP Brno, 1957, 297 s.
- Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách, Doplněk: Brno, 1993, 274 s, ISBN 8085765187.
- Gamauf, R.: Ad statum licet confugere, Untersuchungen zum Asylrecht im römischen Prinzipat, Wiener Studien zu Geschichte, Recht und Gesellschaft: Frankfurt am M., 1999, 257 s., ISBN 9783631348246.
- Hermann – Otto, E.: Sklavenkinder im Römischen Reich, s. 172 – 186, in: Jones, H. a kol.: Revue internationale des droits de l'antiquité, 3. série, Service de publications des Facultes universitaires, Bruxelles, 2004, ISSN 05567939.
- Kincl, J., Urfus, V.: Římské právo. Panorama, Praha 1990.
- Klíma, J.: Nejstarší zákony lidstva, Chammurapi a jeho předchůdci, Academia : Praha, 1979, 382 s.
- Obrovská, L.: Některé aspekty právního postavení otroka v antickém Římě a srovnání s jinými starověkými státy. In Naděje právní vědy - Býkov 2007. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., Plzeň 2008, ISBN 9788073801229.
- Obrovská, L.: Otroctví včera a dnes, VIA IURIS -Bulletin pro právo ve veřejném zájmu, Brno : Public Interest Lawyers Association (PILA, 10., 2, 1 web site s. ISSN 1802-4351. 2008).
- Paul, V.: Nejstarší prameny mezinárodního práva, Academia: Praha, 1996, 305 s., ISBN 8020003088.
- Schäfer, P.: Dějiny Židů v antice od Alexandra Velikého po arabskou nadvládu, Vyšehrad: Praha 2003, 263 s., ISBN 8070216336.
- Skřejpek, M.: Prameny římského práva, LexisNexis CZ, s. r. o.: Praha, 2004, 375 s., ISBN 8086199894.

- Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, Nakladatelství ORAC, s. r. o.: Praha, 2004, 279 s., 8086199320.
- Tureček, J. a kol: Světové dějiny státu a práva ve starověku, Orbis: Praha, 1963, 637 s.
- Wiedemann, T.: Greek and Roman Slavery, Routledge: London, New York, 2005, 284 s., ISBN 0415029724.
- Internetové zdroje:
- Citace Starého zákona:
http://www.biblenet.cz/app/bible/Josh/chapter/9?__fsk=1758520971
- Citace Digest a dalších právních pramenů římských: <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/>

Contact – email

ObrovskaLucie@seznam.cz